

HERMENEVS

1^e JAARGANG, AFL. 9 — 15 MEI 1929

Εἰς τὸν ποιητὴν ἑβδομήκοντα ἔτη γεγονότα.

Τὸν διὰ τερπνοτάτων Μουσῶν ἐρατεινὸν ἄεισμα
Κλεινὸν ἐν ἀνθρώποις, τοῖσι φίλον σοφίη,
᾿Ωμογέροντα δεκάς τόν τ' ὀγδοάτῃ διέδεκτο,
Κλήζω τοῖσδ' ἐλέγοις καίπερ ἄμουσοτέρους.
᾿Ω λιγύφωνε μελίκτα, ὃς ᾿Ωκεανοῖο πάθημα
᾿Αγνὴν τε Ψαπφῶ τήν τε ᾿Ροδῶπιν ὀμοῦ
᾿Υμνησας, καὶ ὅπως σε κλύδων διέθηκε θαλάσσης,
Μειγνύς μῖσος ἔρω πᾶσι μέλουσι μέτροις,
Οὔποτε σῆς Μούσης γῆρυς, Γουίλλεμ', ἀπολεῖται,
Κλώσιε, ἔστ' ἂν γῆ ἔμπεδος ἦ Βατάουων.
Γουίλ. Ἱεροφύλαξ.

UIT DE ANTIEKE FOLKLORE

I. De dood van Pan

(traditie en oudere verklaringen)

In Plutarchus' dialoog „Over het verval der orakels” komt de vraag aan de orde, of daemonden sterfelijk zijn. In dit verband vertelt Philippus, één der deelnemers, het volgende verhaal (c. 17) : „Sommigen van u hebben ook de lessen gevolgd van den rhetor Aemilianus. Welnu, zijn vader, de onderwijzer Epitherses, een stadgenoot van mij, vertelde dat hij eens naar Italië voer op een koopvaardijship, dat verscheiden passagiers aan boord had. Eens op een avond — ze waren juist in de buurt van de Echinadische eilanden ¹ — ging de wind liggen ; het schip, daardoor onzeker in zijn koers, belandde dicht bij het eiland Paxos. De meeste passagiers waren nog niet naar bed ; velen zaten zelfs nog na het diner wat te drinken. Plotseling hoorde men een stem van het eiland Paxos, die een zekeren Thamous riep. Algemeene verbazing ! Thamous was

¹ De Echinades liggen tegenover Ithaca aan de Z.-Kust van Acarnanië ; Paxos ligt veel Noordelijker, ten Z. van Corcyra ; Palodes is waarschijnlijk een haven bij het oude Buthrotum in Epirus, dat in het 3^e boek der Aeneïs genoemd wordt en tegenwoordig door de Italianen wordt opgegraven.

nl. een Egyptisch stuurman, en slechts enkele van de opvarenden kenden hem bij name. Tweemaal werd hij geroepen en tweemaal hield hij zijn mond, maar de derde maal gaf hij antwoord. Toen zette de ander zijn stem nog wat uit en riep : „wanneer ge bij Palodes komt, breng dan het bericht over : de groote Pan is dood”. Toen ze dat gehoord hadden, zoo vertelde Epitherses, waren allen verbijsterd en vroegen zich af, of ze het bevel moesten opvolgen óf wel er zich maar liever niet mee inlaten. Maar Thamous hakte de knoop door : als het daarginds woei, zou hij er stilletjes voorbijvaren, maar was er op die plaats windstilte en kalme zee, dan zou hij uitroepen wat hij gehoord had. Toen hij nu ter hoogte van Palodes kwam, was er geen wind en geen golfslag ; dus riep Thamous van den achtersteven, de oogen naar het land gericht, wat hij gehoord had: „de groote Pan is dood”. Nauwelijks had hij dat gezegd, of er ontstond een luid geklag met kreten van verbazing gemengd, niet van een, maar van vele wezens. Daar er vele getuigen waren, verbreidde het verhaal zich snel te Rome, en Thamous werd door keizer Tiberius bij zich ontboden. Tiberius hechtte zooveel geloof aan het verhaal, dat hij een onderzoek liet instellen, wie die Pan eigenlijk was; de geleerden aan het hof stelden daarop de hypothese op, dat hij de zoon was van Hermes en Penelope”.

Uit de oudheid is dit feitelijk onze eenige bron voor het merkwaardige en bekende verhaal van Pans dood ; wel komt het ook bij den kerkvader Eusebius voor, maar die nam het letterlijk van Plutarchus over. Latere bespiegeling en fantasie heeft evenwel aan dit bericht een heel andere wending gegeven ; als voorbeeld kies ik een volmaakt willekeurige bron, de „Nuttall-encyclopaedia” van 1900, waar men onder den naam „Pan” o. a. dit leest : „There is a remarkable tradition, that on the night of the Nativity at Bethlehem an astonished voyager heard a voice exclaiming as he passed the promontory of Tarentum : „the great Pan is dead” ”. Welnu, er loopt inderdaad een onafgebroken lijn van Eusebius naar de Nuttall-encyclopaedie en nog recenter publicatie’s, een lijn van Christelijke interpretatie. Alleen werd daarbij gewoonlijk niet aan de geboorte te Bethlehem, maar aan den kruisdood op Golgotha gedacht. ¹

¹ Niet gelijke maar misschien verwant is het volgende uit Miltons „Hymn on the Nativity” (1629) :

The shepherds on the lawn,
or ere the point of dawn,
sat simply chatting in a rustig row ;

Het voorval vond immers plaats onder Tiberius, onder wien Jezus ter dood werd gebracht; al spoedig heette het dan ook, dat de stem geklonken had in den nacht na Jezus' sterven, en bedoelde te zeggen, dat nu aan de macht van het daemonendom voor goed een einde was gemaakt. Zoo werd het verhaal van Pans dood een merkwaardige pendant van Vergilius' vierde Ecloga, waarin immers Christus' geboorte voorspeld zou zijn, gelijk de speurende geleerden aan het hof van Tiberius een pendant vormen van Herodes' schriftgeleerden.

Voor het overige liepen ook in de Christelijke interpretatie de verklaringen nog uiteen. Volgens sommigen was de gestorven Pan niemand anders dan de duivel, die dan ook evenals de Arcadische herdersgod met bokspooten werd afgebeeld : zijn rijk was ten einde en zijn dienaren jammerden om zijn dood. Volgens anderen was „de groote Pan” Christus zelf, die immers „de goede herder”, „de groote herder der schapen” was. Deze opvatting vindt men o. a. bij Rabelais in het vierde boek van zijn Pantagruel, waarbij het merkwaardige is, dat hij zelfstandig tot deze verklaring kwam en niet van Eusebius of lateren afhankelijk is. Deze interpretatie keert dan bij allerlei schrijvers in verschillende schakeeringen terug, maar in de 17^e eeuw begon ook de kritiek haar stem te doen hooren. Voor ons eigenaardig is het feit, dat voor het eerst grondig met een zoo fantastische verklaring gebroken werd door den Haarlemschen stadsgeneesheer Antonius van Dale in zijn *De oraculis veterum ethnicorum dissertationes duae* van 1683. Sindsdien heeft de wetenschap er voor goed mee gebroken, maar, gelijk we boven reeds zagen, in meer populaire geschriften ontmoet men de verklaring nog heden ten dage. En wat belangrijker is, de poëzie zoowel als de beeldende kunst heeft van haar goed recht gebruik gemaakt en het verhaal gesymboliseerd. De dood van Pan blijft beteekenen den ondergang van het heidendom, de vlucht van Griekenlands goden en daemonen voor de naderende gestalte van Christus. Jaren geleden — het zal tusschen 1910 en 1915 geweest zijn — was er op de jaarlijksche tentoonstelling van nieuwe schilderijen te Londen

full little thought they then
that *the mighty Pan*

was kindly come to live with them below . . .

Dit citaat, evenals eenige détails in het vervolg, ontleen ik aan G. A. Gerhard, *Der Tod des grossen Pan*, Sitz. Ber. Heidelb. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Klasse, VI (1915) ; vgl. denzelfde in Wiener Studien XXXVII (1915) 322—52 en XXXVIII (1916) 343—76.

een werk getiteld „The new voice” ; de naam van den kunstenaar is mij ontschoten. Op den voorgrond in een Grieksch landschap de goedge Pan, die juist in plotselinge en pijnlijke verbazing de herdersfluit met de zeven pijpen van ongelijke grootte uit den mond genomen heeft; om hem heen eenige satyrs en nymfen uit zijn gevolg, allen met een blik van vreemde verwondering op het gelaat, sprakeloos starend naar een punt in de verte. Hier is de stilte, dié blijvend zal blijken, want ginds aan den horizon verrijst een lichtende gestalte en klinkt een stem met nooit gehoorde klank, „the new voice”. Pan voelt, dat zijn rijk uit is.

Zoo zag ook de Engelsche dichteres Elisabeth Barrett Browning de figuur van Pan, toen zij in 1844 in een lang gedicht van 39 strofen reageerde op Schillers „Die Götter Griechenlands”, waarmede zij in vertaling had kennismemaakt. Voor Schiller, die in somberen weemoed aan die lichte en blijde godenwereld teruggedacht, was het heengaan van die goden geen sterven. „Müssig kehrten zu dem Dichterlande heim die Götter, unnütz einer Welt, die, entwachsen ihrem Gangelbände, sich durch eignes Schweben halt. Ja, sie kehrten heim, und alles Schöne, alles Hohe nahmen sie mit fort, alle Farben, alle Lebenstöne, und uns blieb nur das entseelte Wort”. Reeds bij zijn verschijnen in 1788 had dit gedicht veel stof opgejaagd, en ook Elisabeth was verontwaardigd. In haar gedicht gaf zij uiting aan de overtuiging, dat een Christen niet meer behoefde te treuren om het verlies van den Olympus ; als motief koos zij daarbij het verhaal van Plutarchus, en het telkens weerkeerend refrein luidt: „Pan, Pan is dead”.

Ook een andere, evenmin juiste verklaring is reeds van ouden datum. Wijsgerige bespiegeling, waarschijnlijk onder invloed van Orphische mystiek, had oudtijds den naam van Pan in verband gebracht met het Grieksche *pan* = „alles” ; zoo werd hij tot een pantheïstischen algod en gelijkgesteld met de Egyptische godheid Mendes of Chnum. Hoewel, gelijk we later zien zullen, Egyptische invloed op het verhaal niet uitgesloten schijnt, is er toch geen reden om bij Pan niet te denken aan den natuurgod, die immers de god is van de stilte in veld en woud, maar ook van de plotseling schrik-aanjagende geluiden, die de eenzaamheid verbreken, van de *voces ex occulto missae*, zooals Cicero ze noemt ¹ en van den daardoor veroorzaakten panischen schrik. ²

¹ *De Divin.* I 101.

² Over Pan als verwekker der paniek het laatst Miss R. Harrison in *Class.*

Hoe dan het verhaal van Pans dood wèl te verklaren is ? Daarover in een volgend artikel, aan de hand ook van moderne parallellen.

Groningen.

H. WAGENVOORT

Hellas en Rome

Tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche kunst uit het Rijksmuseum van oudheden te Leiden te houden te Amsterdam van 16 April tot 9 Juni 1929.

Niet om bekendheid te geven aan deze tentoonstelling — daarvoor hebben onze groote dagbladen ruimschoots gezorgd —, evenmin om het tentoongestelde te beschrijven — de voor 25 cent verkrijgbaar gestelde gids geeft louter εὐμάθεια, en wat wil een Hermeneus-lezer meer ? —, maar enkel en alleen om dankbaarheid te stamelen, herhaling en voortzetting, hier als elders, aan te prijzen, mogen de volgende woorden dienen.

Nog levendig herinner ik mij, hoe een feuilleton in de N. R. C. van helaas nu wijlen Prof. Vürthheim mij in Decembermaand van 1911 verlokte tot een bezoek aan de tentoonstelling van Grieksche en Romeinsche kunstnijverheid te Rotterdam. Deze voor een belangrijk deel uit particuliere verzamelingen samengestelde expositie was in vele opzichten een openbaring voor mij. De ontdekking, dat zooveel begunstigers van Hellas en Rome zooveel goede kunst verzameld hadden, niet alleen voor zich zelf en hun vrienden, maar ook, getuige de bereidwilligheid, waarmee zij hun schatten hadden ingezonden, voor hun medemenschen, stemde tot erkentelijkheid en hoop voor de toekomst. En al mocht de localiteit in de Rotterdamsche Academie van Beeldende Kunsten op zich zelf nog verre van ideaal zijn, de voor deze gelegenheid aange-

Rev. 40 (1926) 6 vlgg. Dat speciaal van den „grooten” Pan sprake is laat zich wel daaruit verklaren, dat de oudheid den god omgaf met een schare van gelijksoortige maar aan hem ondergeschikte wezens, Ilavicrxi (vgl., behalve Gerhard a. w. 48 ook A. D. Nock in Class. Rev. 37 [1923] 164). Opmerkenswaard is ook, dat groote mannen wel als „de groote Pan” betiteld worden (Gerhard a. w. 26). In een gedicht op Goethes huis zong Paul Heyse :

Doch kaum, dass dieser Flammenblicke Glühn
erloschen war, so ging ein tief Erschüttern
rings durch die Welt, als sei sie selbst bedroht
von Todesnacht, und durch die Lüfte zittern
hort man den Klageruf : der grosse Pan ist tot.

bracht drapeering en de liefdevolle zorg, die sprak uit de wijze, waaróp alles ten toon gesteld was, schiepen een sfeer van huiselijkheid en behagelijkheid, die eerste voorwaarde voor werkelijk genieten mag heeten. Dan de doelmatigheid der opstelling, die, waar noodig, mogelijk maakte om de kunstvoorwerpen heen te loopéhen ze van alle kanten te bezien, de wijze beperking van het gebodene en; als gevolg daarvan de overzichtelijkheid van het geheel en volkomen afwezigheid van 't jagende gevoel „hoe kom ik er doorheen?“, van dit alles ging een weldadige kalmte en rust uit, die 't beste medicijn bleek tegen de beruchte museumhoofdpijn.

Zoo heeft thans Amsterdam 't voorbeeld, in 1911 door Rotterdam gegeven, gevolgd, met dit verschil, dat nu niet particulieren, maar 't Rijksmuseum van oudheden te Leiden de inzender is.

Zooals misschien nog niet alle belangstellende vrienden der oudheid weten, is deze instelling, die een eeuw geleden door prof. Reuvens is gesticht, ten dede aangewezen op particuliere bijdragen. Een daartoe in 't leven geroepen Reuvens-fonds beoogt de organisatie aller voornoemde vrienden¹.

Een keur der schatten van klassieke kunst en klassiek kunsthandwerk, die het Leidsch museum herbergt, is thans in de zalen van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap in het Rijksmuseum te Amsterdam uitgestald, om een overzicht en indruk te geven van den kunstbloei van Hellas en Rome. Nu meene men vooral niet, dat hiermee een bezoek aan Leiden overbodig is geworden. Gezien de beschikbare ruimte en 't gestelde doel, kon de keuze slechts zeer beperkt zijn; verder noopten transport-moeilijkheden o. a. het groote Trajanus-beeld en 't grafrelief van Arcestrate veilig te Leiden te blijven. Ook denke men niet, dat de inrichting van 't Leidsch museum pakhuisachtig is; integendeel, de reorganisatie onder leiding van den directeur Dr. Holwerda heeft alle mogelijkheden tot een genotvol en leerrijk bezoek geschapen, die een gewoon museum vermag te bieden. Juist stijging van het aantal bezoekers van 't Leidsch museum is van de Amsterdamsche expositie te verwachten. Maar een museum blijft een museum, mist het intieme en huiselijke, en beschikt gewoonlijk niet over die ruimte

¹ Secretaresse: Mevrouw M. M. de Vries—Vogel, Haagweg 22, Leiden. Art. 4 der statuten : Leden zijn zij, die jaarlijks ten minste f 10.— bijdragen, of een gift ineens van ten minste f 200.— schenken. Begunstigers zijn zij, die jaarlijks minder dan f 10.—bijdragen, of een gift ineens van mindet dan f 200.— schenken.

en over die middelen om alles tot zijn recht te laten komen. Als een der weinige uitzonderingen in dezen, dus een buitengewoon museum, mag zeker genoemd worden de afdeling Antike Kunst-vaerker in de Ny Carlsberg Glyptotek te Kopenhagen. Om niet te spreken van de hooge kunstwaarde van haar bezit aan antieken, de even smaakvolle als kostbare marmeren consoles en voetstukken, waarop in vrije opstelling vele harer schatten zijn geplaatst, zijn alleen al een lust voor de oogen; de hoeveelheid van 't bovengronds geëxposeerde is èn op zich zelf èn in verhouding tot de beschikbare ruimte zoo, dat de bezoeker geen oververzadiging behoeft te vreezen; het gebouw weet binnen monumentale tendenties toch iets huiselijks te geven. Intusschen mogen we bij onze bewondering voor dit alles niet vergeten, dat het Deensch museum over krachtige fondsen beschikt. Als Leiden ook eens zoo begunstigd was, wie weet ?

Een der groote voordeelen, die de Amsterdamsche keuze-tentoonstelling biedt, is dit, dat zij zich zoo voortreffelijk tot onderwijs-doeleinden leent. Zonder iets te kort te doen aan het beproefde systeem van rondleiding onder een onvermoeid explicateur, kuddedgewijze, van beeld tot beeld, vitrine tot vitrine, meen ik de voorkeur te moeten geven aan een methode, die den leerling behalve kijk-vrijheid, waar en zolang hij wil, ook 't prikkelend genoeg van herkenning of ontdekking kan geven. Dat dit hier mogelijk is, danken wij in de eerste plaats aan de van juist opvoedkundig inzicht getuigende gids. Naar inhoud en omvang is deze zoo gesteld, dat voor-oriëntering practisch mogelijk is, waardoor dat rustelooze geblader tijdens 't bezoek wordt voorkomen. Welnu, de leerlingen koopen of krijgen tot hun beschikking een aantal gidsen; de docent, die begonnen is met een voor-bezoek aan de tentoonstelling, laat deze gidsen door en in de klasse lezen, geeft samenvattende toelichtingen, verlucht door lantarenprojecties, bij voorkeur plaatjes, die kunst-verwant zijn aan het geëxposeerde, in dit geval bijv. van verschillende vazentypen, grafreliefs, aschkistjes, munten — de meeste scholen kunnen, zoo zij al geen plaatjes bezitten, deze te leen bekomen. Daarna kondigt hij het gemeenschappelijk tentoonstellingsbezoek aan, maar laat een leerling, die de voorkeur geeft aan een eenzelvig bezoek, volkomen vrij. Is hij ceiimaal met zijn discipelen ter zale binnengetreten, dan bepaalt zich zijn activiteit tot het aanwijzen van datgene, dat dreigt voorbij-

geloopen te worden ; verder houdt hij zich passief en wacht tot hij erbij gehaald wordt.

Een goed voorbereid bezoek aan een tentoonstelling als deze werkt nog lang na. Op 't alleronverwachtst zal 't gebeuren, dat een plaats uit een schrijver verrassend wordt belicht door associatie met een herlevend beeld van een vazenschildering, een relief, een bronsje, een cameo, en ook een alledaagsch gebruiksvoorwerp.

Want het is niet in de laatste plaats het leven van eiken dag, dat wij door deze kleine en klein-tentoonstellingen zoo goed kunnen leeren kennen, tot beter begrip van de lectuur, die de school geeft.

Daarom is de gedachte bij mij opgekomen, of niet, behalve dat deze tentoonstelling nog eens overgedaan wordt in andere centra van ons land, een expositie kan worden georganiseerd en gearrangeerd in den geest van de bekende exhibition illustrating Greek and Roman life in 't Britsch museum. En dan toegelicht door een, uit den aard der zaak, meer beknopte maar toch even voortreffelijke gids, als 't Britsch museum heeft uitgegeven. Deskundige keuze zou uit onze openbare en particuliere verzamelingen genoeg bij elkaar kunnen brengen om een bevredigend overzicht te geven.

Onze archaeologen en kunstverzamelaars mogen weten, dat er voor hen juist op onderwijsgebied nog heel wat schoon en loonend werk te verrichten is. En hoe zouden zij de aan hun zorg toevertrouwde schatten ideaal-productiever kunnen maken ?

Laten we intusschen zeer dankbaar zijn voor wat de Amsterdamsche tentoonstelling biedt. In dezen tijd van vereering voor den onbekenden soldaat voegt het mij niet tot met name genoemde personen mijn dank te richten ; maar hij is er niet minder hartelijk om, evenals mijn wensch, dat dezelfde of even nijvere handen dit goede werk mogen herhalen of innoveeren.

L. A.

Hugo de Groot en het Trojaansche paard

Wil men eens gevoelen, hoezeer zelfstandigheid van stijl kan samengaan met navolging van een illuster voorbeeld, en hoeveel vrijheid van ontwikkeling ook aan een niet meer normaal levende taal kan worden gegeven, men kan misschien niet beter doen dan de lectuur aanvatten van Grotius' *Annales* en *Historiae*, waarin onze vaderlandsche Geschiedenis behandeld is over het tijdvak 1566—

1609. Reeds de titel van beide werken wijst aan, dat de schrijver zich Tacitus tot voorbeeld stelde ; de stijl toont voortdurend overeenkomst met dien van Tacitus, en is gewoonlijk niet minder zwaar — en toch, men heeft Grotius voor zich, geen Pseudo-Tacitus. Lees en bestudeer b.v. de volgende periode, waarin beschreven wordt, hoe de gezanten der Staten, die door Jacobus VI van Schotland waren uitgenoodigd tot het doopfeest van diens zoontje, na hun taak vervuld te hebben en daarbij rijke geschenken te hebben geschonken, op de terugreis minder vriendelijk worden behandeld door de jaloersche Elizabeth:

„Ibi munerum invidia patuit, queis gratia Scotorum regis ambita erat ; objectante Regina, ut externae opis egentibus, intempestivam magnificentiam: neque tam regalis ingenii more, neminem fastigio suo accedere ferentis, quam quod callida mulier, et quae inter munimenta potentiae haberet successionem tenere in incerto, nollet proximum regno et sanguine principem vicinorum studiis haeredem destinari.”

Voor eindexamen wellicht te zwaar ! De lezers van dit tijdschrift, die hun tirocinium nog niet hebben voltooid, mogen er eens hun vaardigheid aan toetsen.

Zeer lezenswaardig is b.v. ook de beschrijving van de verrassing van Breda door het turfschip ; wie niet over een volledigen tekst van het geschiedwerk beschikt, kan haar terugvinden in de *Bloemlezing uit Latijnsche prozaschrijvers van de Middeleeuwen en den Nieuwen tijd* van P. Thomas, bewerkt door Dr. E. Bessem (Utrecht 1904) I p. 128—131. Voor 't oogenblik is het slechts mijn bedoeling uit deze beschrijving aan te wijzen, hoe het taal-geheugen van Grotius hem op een denkbeeld kon brengen, dat overigens, voor zoover ik weet, eerst ongeveer drie eeuwen later opnieuw is ontstaan en toen in den breede uitgewerkt. Als de verrassing van Breda gelukt is, zoo vertelt hij, worden Heraugère en zijn mannen beloond en gehuldigd; er worden gedenkpenningen geslagen. „Nec ingenia defuere, auspicia Principis et non degenerem dolum celebrando : ita Trojam equo ingressos Graecorum proceres, seu vere talis effigies, seu navis insigne fuit”. De laatste woorden nu heeft Grotius, vermoedelijk onbewust, ontleend aan Tacitus Ann. VI 34, waar verhaald wordt, hoe de Aziatische Hiberi en Albani, zich beschouwend als afstammelingen van Iason's Thessaliërs, zoowel hun stamvader als Phrixus in eere houden : „nec quisquam ariete

sacrificaverit, credito vexisse Phrixum, sive id animal *seu navis insigne fuit.*”

Het komt mij voor, dat Grotius juist door deze ontleening even in aanraking is gekomen met de veronderstelling, in 1901 met omvangrijke geleerdheid en met kracht van overtuiging verdedigd door wijlen Prof. van Leeuwen¹: de sage van het Trojaansche paard zou haar oorsprong vinden in een ouder verhaal, al dan niet van historische waarde, waarin de verovering van Troje werd toegeschreven alleen aan Achilles en diens mannen, die per zeepaard. d. w. z. per schip, een expeditie hadden ondernomen van gelijksoortigen aard als Iason's tocht naar de verre kust der Zwarte Zee.

Dat dit denkbeeld niet tot verdere ontwikkeling is gekomen, noch bij Grotius, noch bij een van zijn tijdgenooten, durf ik met eenige stelligheid verzekeren omdat er met geen woord over wordt gesproken in de dissertatie *De Tutelis et Insignibus navium, quam praeside Davide Ruhnkenio a. d. IV Aprilis MDCCLXX in Academia Lugduno-Batava (defendit) Johannes Enschedé.* Men vindt er wél de plaats van Tacitus in vermeld, te midden van vele merkwaardige citaten uit oudheid en lateren tijd: die bewijzen geven van zeer realistische pogingen tot mythen-verklaring: Europa b.v. werd niet door een stier in zee gedragen, maar weggevoerd op een schip, dat een stierenkop aan de voorplecht droeg. Dit boekje van Enschedé werd overigens als zoo degelijk beschouwd, dat de booze wereld den promotor zelf als den schrijver aanwees; nog in 1823 werd het in herdruk opgenomen in de *Opuscula* van Ruhnkenius. De vermaarde Leidsche hoogleeraar had in dezen reeds meer gezondigd; toch geloof ik, dat we goed doen hier, evenals Ruhnkenius' opvolger Wyttenbach deed, vertrouwen te stellen in beide partijen, die niets wilden weten van on gepaste medewerking, aan den promovendus verleend.

Den Haag.

J. VAN IJZEREN.

De Taxameter

Weinig zal de moderne taxichauffeur, wanneer hij den prijs van zijn rit op den meter afleest, vermoeden, dat hij gebruik maakt van een uitvinding uit de 1^e of 2^e eeuw. Toch gaat zijn ingenieur

¹ De Latijrische bewerking *De equo Troiano* der oorspronkelijk Hollandsche Akademie-verhandeling, eerst opgenomen in de Mnemosyne, werd opnieuw afgedrukt in de *Commentationes Homericae* (Leiden 1911), p. 170—186.

instrument terug op den hodometer van Heron. Niet met lastige meetroeden of meetkettingen behoefde men sinds Heron de wegen af te passen : men kon gemakkelijk in een wagen zittend den afgelegden afstand aflezen. In den wagen bevond zich een samenstel van assen en tandraden, die in beweging werden gebracht door een staaf, die aan een der wielen van den wagen, was verbonden en met elke omwenteling van het wiel in een tand greep. Door middel van schroeven zonder eind, waarover tandraden liepen, werd de ronddraaiende beweging geleidelijk vertraagd. Aan de uiteinden der verschillende assen waren wijzers aangebracht, die langs een cirkelvormige verdeling liepen, zoodat men den afstand kon aflezen op de wijze, waarop wij den stand van onzen gasmeter opnemen. Vitruvius beschrijft een naar hetzelfde principe gebouwd hodometer, die echter zoo ingericht was, dat na iedere mijl een kogel uit een reservoir naar beneden in een bak viel. Men kon dan hooren, dat men een mijl gevorderd was. Na afloop van den rit telde men het aantal kogels, dat in den bak gevallen was, en zoo kon men het aantal afgelegde mijlen vaststellen. Duidelijke afbeeldingen van deze en andere apparaten treft men aan in het interessante werkje van *H. Diels*, *Antike Technik*, waaraan dit ontleend is.

A. S.

Tweeërlei mentaliteit in den 2^{en} Punischen oorlog

„Im zweiten punischen Kriege spielte ein Armeelieferanten-prozesz, der sich recht wohl neben den berüchtigten des letzten russisch-türkischen Krieges sehen lassen kann“, zegt L. Bloch in zijn levendig geschreven boekje „Soziale Kämpfe im alten Rom“,¹ Het proces, waarop Bloch doelt, wordt ons door Livius medegedeeld.

Eén der hoofdschuldigen in het proces was Titus Pomponius Vejentanus, die door Hanno in het jaar 213 gevangen genomen werd, bij welke gelegenheid Livius (XXV, 1, 4 v.v.) getuigt: „Het kleinste verlies was nog dat de bevelhebber zich onder de krijgsgevangenen bevond, daar hij immers toen de oorzaak was van het onbezonnen gevecht en ook vroeger als pachter der staats-

¹ Leipzig 1913 pp. 79, 80.

inkomsten door allerlei kwade praktijken zoowel voor den staat als voor zijn medepachters onbetrouwbaar was en hun schade toebracht.”

Deelgenoot in zijn praktijken was Marcus Postumius Pyrgensis die „vele jaren in Rome zijn gelijke niet gevonden had in bedrog en hebzucht, behalve Titus Pomponius Vejentanus”. (Liv. XXV, 3, 9).

Aldus geeft Livius het verhaal van hun zwendel: „Omdat de staat het risico liep van elke door den storm aangerichte schade aan alles, wat naar de legers gezonden werd, hadden zij gevallen van schipbreuk verzonnen ; en zelfs de ware gevallen, die zij hadden aangegeven, waren nog geschied door hun eigen boos opzet, niet door het toeval. Oude en wrakke schepen hadden ze beladen met een kleine lading, die van geringe waarde was ; en wanneer ze deze tot zinken gebracht hadden midden op zee en de bemanning opgenomen hadden op bootjes die van te voren verzorgd warer», gaven ze een vele malen grootere lading als verloren aan”.

De bestraffing van deze lieden werd bemoeilijkt door de vrees om de staatspachters te ontstemmen. Toen de volkstribunen hen eindelijk aanklaagden, wisten zij zich door de vlucht aan de bestraffing te onttrekken. Wet licht heeft de staat zich toen door confiscatie van hun goederen kunnen schadeloos stellen. (Liv. XXV, 3,10 v.v.)

Het ware echter onbillijk hier tegenover een verhaal van Livius te verzwijgen, waarin, ter zelf der tijd ongeveer, de staatspachters in een veel gunstiger licht verschijnen ; hij vertelt hoe zij als goede vaderlanders den staat in de moeilijke dagen van den oorlog crediet aanboden (Liv. XXIV, 18, 10 v.v.) : „Omdat de censoren wegens de uitputting van de schatkist zich reeds onthielden van het aanbesteden der reparaties aan de heilige gebouwen, van leveringen van renpaarden en dergelijke zaken, begaf zich een groote menigte menschen, die zulke aanbestedingen vroeger gewoonlijk aannamen, tot de censoren en verzocht deze dringend om toch alle aanbestedingen op dezelfde wijze te doen plaats vinden, alsof er wel geld in de schatkist was. Zij verklaarden eerst na het einde van den oorlog geld uit de staatskas te vragen.

Hierna begaven zich tot de censoren de vroegere eigenaars van de slaven, die Tiberius Sempronius bij Beneventum vrijgelaten had. Zij zeiden dat zij weliswaar door de senaatscommissie voor de staatsschulden waren opgeroepen om het geld voor de slaven in ontvangst te nemen, maar dat zij vóór het einde van den oorlog het geld niet zouden incasseeren”.

Vervolgens vermeldt Livius de aanbidding van vrijwillige geldleeningen: „Daar het 't streven van het volk werd om den nood van de schatkist te verlichten begon men ook het geld van weezen en later dat van ongehuwde vrouwen en weduwen ter beschikking van de staatskas te stellen ; immers die deze gelden daar deponeerden waren overtuigd dat zij nergens veiliger waren en onder heiliger waarborg stonden, dan onder de waarborg van den staat. Werd er voor dit geld iets ten behoeve van de weezen of weduwen gekocht of verworven, dan werd het door een assignatie op den quaestor betaald (a quaestore perscribatur).

Deze opofferingsgezindheid, aldus eindigt Livius dit verhaal, van ambtelooze burgers drong vanuit de stad in het leger door, zoodat geen ridder of centurio soldij aannam en die het wel deed voor huurling werd uitgekreten”.

Deze mededeelingen van Livius wijzen wel op een geheel verschillende mentaliteit tegenover den staat van lieden, die voor het grootste deel tot een zelfde sociale groep behooren. Dat deze tegenstelling van sociale offervaardigheid en benepen streven naar eigenbaat ten koste van den staat zoo schril is, wordt verklaarbaar als we bedenken in welken tijd dit gebeuren zich afspeelt. De oorlog immers toont vaak het innerlijk wezen van den mensch, bevrijd als hij dan is van de conventies van het leven en losgemaakt uit den sleur van zijn dagelijkschen gang. Door de maatschappelijke ontwrichting, die de oorlog met zich sleept, hebben eenerzijds de slechte eigenschappen van den mensch vrijer spel, maar wordt anderzijds de ontwikkeling der sociale deugden bevorderd.

H. K.

Nieuwe dialogen¹

Gelijk nagenoeg elke gedachtenflits en elke kunstvorm van het oude Hellas te eeniger tijd bevruchtend op het nageslacht gewerkt heeft, zoo vindt ook de Socratisch-Platonische betoogtrant, de dialoog, telkens weer hernieuwde navolging. De artistieke mogelijkheden : dramatisering en milieu-schildering, waardoor het dorre tractaat-character verbroken wordt, de practische voordeden :

¹ Julien Benda „Properce” (Paris, Grasset, 1928; frcs 12).

Wilfred Chopard „Ariste et Callias” (Paris, Budry, 1928 ; tres 12).

onmiddellijke replek op de zwakke punten van den tegenstander, waarmede het noodlooze en misleidende doorredeneeren op zwakke of twijfelachtige praemissen wordt gecoupeerd — dit alles doet ook thans weer gretig naar den dialoogvorm grijpen.

Zoo publiceerde *Julien Benda* voor de smaakvolle populariseerende collectie „*Les Heures Antiques*” van Grasset een „*Properce ou les amants de Tibur*”, waarin hij, laat ons zeggen : de schuld-vraag van hun liefdesconflict door de schimmen van den dichter Propertius en van zijn geliefde Cynthia zelf op welsprekende wijze laat behandelen; een vondst, welke aan zijn boekje een buitengewoon aantrekkelijke, dramatische levendigheid geeft. Gelukkig eindigt het dispuut, zool niet met een chanson, dan toch met een omhelzing : „*Il l'avait attirée sur son coeur, où elle s'abandonnait d'un mouvement qui n'était plus du pardon, mais du profond amour*”¹

Classieker nog van vorm, voortreffelijker van stijl en gedegetier van inhoud is de bijzonder geslaagde dialoog van den jongen Zwitserschen schrijver Wilfred Chopard : „*Ariste et Callias, ou s'il faut enseigner la grammaire aux enfants*”, een warm pleidooi voor de traditioneele orthographie en zijdelings ook voor onzen Dionysius Thrax, dat menigeen uit het hart gegrepen moet zijn. De dialoog speelt zich af in het Zwitsersche gebergte gedurende een zomervillégiature. Men leze den dialoog, die als feuilleton in een vaktijdschrift verdiende overgenomen te worden, zelf in zijn geheel. Hier zij slechts — en niet zonder bedoeling — een staaltje van de fijne psychologische waarneming gegeven, waarmede de schrijver de kern van zijn verhandeling omkleedt. Als het vierde en laatste onderhoud gaat beginnen, is de vacantie al ver gevorderd ; het nieuwe hoofdstukje begint aldus:

„*Que le coeur de l'homme est bizarre et décevant! La joie qu'il Sötihaite lui est à peine donnée qu'il la méprise déjà, pret à la répudier comme une amante importune. Point de repos dans nos affections, point de port pour nos désirs Pendant dix mois de l'année, on maudit l'affairement du siècle et la bousculade des occupations quotidiennes, et l'on soupire après reden des belles*

¹ De criticus van de „*Temps*” (Mei 1928), Paul Souday, heeft met recht eenige malen Benda terechtgewezen o. m. over zijn wat al te vrijmoedige wijze van citeeren, waardoor het metrum van Propertius geradbraakt is; maar dit doet hier minder ter zake.

vacances; mais au bout de quatre ou cinq semaines» Le loisir n'a plus de charme et le repos paraît insipide. Dans le désert de l'ennui, le mirage des journées bien remplies se pare de couleurs séduisantes" (p. 175).

Zelfs van zulke fijne psychologische observaties, die zoo bij uitstek up to date schijnen, blijft intusschen niet verstoken, wie rich alleen tot de classieke auteurs zou beperken. Toen La Bruyère Theophrastus had gelezen wist hij ook reeds in een voorwoord zijner „Caractères” te verzekeren : „Les hommes n'ont point changé selon le coeur-et selon les passions, ils sont encore tels qu'ils étoient trois eens quatorze ans avant l'ère chrétienne et tels qu'ils sont marquez dans Théophraste” — of zooals een scherp waarnemer als Caesar's tijdgenoot *Lucretius* ze toekende, b.v. :

„Dikwijls vertrekt uit zijn weelderige woning naar buiten degene, Wien het verblijf thuis verdroot, om plotseling weder te keeren Als buitenshuis, naar hij merkt, hij zich evenmin op zijn gemak voelt.

Drijvend zijn pony's in snellen draf zet hij koers naar zijn villa
Of 't er om ging snelle hulp te biên aan zijn huis dat in brand staat;
Nauwelijks heeft hij den drempel bereikt of hij staat er te geeuwen,
Tracht in een dutje zichzelf en den druk van 't bestaan te vergeten,
Of zelfs, zonder respijt, gaat hij rechtsomkeert weer naar de stad
toe!”¹

Tusculum en Tibur liggen voor ons misschien op de Veluwe of in Zwitserland; de Gallische pony's zijn vervangen door den sneltrein ; maar voor het overige zien wij hier, door de epische grootheid heen, waarin zich de classieke oudheid voor ons geestesoog meestal bult, dezelfde echt menschenlijke zwakheid en onbestendigheid, waarop wij ons zelf ook wel eens betrappen, al bekennen wij het met gaarne.

Dat wij er niet gaarne voor uit komen, weet ons Chopard in het

¹ *De Rerum Natura* III, 1060 v.v. :

Exit saepe foras, magnis ex aedibus ille,
Esse domi quem pertaesumst, subitoque revertit,
Quippe foris nilo melius qui sentiat esse.”
Currit agens mannos ad villam praecipitanter,
Auxilium tectis quasi ferre ardentibus instans:
Oscitat extemplo, tetigit cum limina villae,
Aut abit in somnum gravis aque obliviae quaerit,
Aut etiam properans urbem petit atque revisit,

humoristische vervolg van zijn boven aangehaald intermezzo aan te toonen; niet alleen daarom leze men zijn boekje zelf.

Amsterdam.

HUBERT CUYPERS Jr.

Een fabel uit Aristoteles' Rhetorica

Oude en Nieuwe Machthebbers

Αἴσωπος δὲ ἐν Σάμῳ συνηγορῶν δημαγωγῶ κρινομένῳ περὶ θανάτου ἔφη ἀλώπεκα διαβαίνουσαν ποταμὸν ἀπωσθῆναι εἰς φάραγγα, οὐ δυναμένην δ' ἐκβῆναι πολὺν χρόνον κακοπαθεῖν, καὶ κυνοραιστάς πολλοὺς ἔχεσθαι αὐτῆς· ἐχῖνον δὲ πλανώμενον, ὡς εἶδεν αὐτήν, κατοικτεῖραντα ἐρωτᾶν εἰ ἀφέλοι αὐτῆς τοὺς κυνοραιστάς· τὴν δὲ οὐκ ἔαν· ἐρομένου δὲ διὰ τί, ὅτι οὗτοι μὲν φάναι ἤδη μου πλήρεις εἰσὶ καὶ ὀλίγον ἔλκουσιν αἷμα· ἐὰν δὲ τούτους ἀφέλῃς, ἕτεροι ἐλθόντες πεινῶντες ἐκπιούνταιί μου τὸ λοιπὸν αἷμα. ἄτάρ καὶ ὑμᾶς' ἔφη, ὧ ἄνδρες Σάμιοι, οὗτος μὲν οὐδὲν ἔτι βλάψει, πλούσιος γάρ ἐστιν· ἐὰν δὲ τοῦτον ἀποκτείνητε, ἕτεροι ἥξουσι πένητες, οἱ ὑμῖν ἀναλώσουσι τὰ κοινὰ κλέπτοντες.'

Ar. Rhet. II 20 6 p. 1393b 23 vgg.

Toen Aesopus op Samos eens voor het gerecht een volksmenner verdedigde, tegen wien de doodstraf geëischt was, vertelde hij het volgende. Een vos werd bij het oversteken van een bergstroom meegesleurd en in een rotskloof gegooid, waar hij niet meer kon uitkomen. Hij leed daardoor groote ellende, dagen achtereen, en raakte onder de hondevlooien. Toen zag hem een egel, die daar ronddoolde, en vroeg — want hij had medelijden met hem — of hij die hondevlooien soms van hem zou wegpikken. Maar de vos bedankte er voor. en toen de egel vroeg waarom, zei hij : omdat zij al zat van me zijn en nog maar weinig bloed drinken. Maar als je deze wegpikt, komen er nieuwe, die honger hebben, en zuigen me uit wat ik nog aan bloed heb. Zoo staat het ook met U, Samiërs, zei Aesopus ; hij zal U geen scha meer doen, want hij is al rijk, maar als gij hem ter dood brenst, komen er anderen, die arm zijn, en stelen U de heele schatkist leeg.

W. K.